

BAJKA O DROBNEM ALI JAKO SITNEM POSLU

Igor Kramberger in Snežana Štabi, Maribor

UDK 39:001.814/.815

KRAMBERGER, Igor, ŠTABI, Snežana: Bajka o drobnem ali jako sitnem poslu, Knjižnica, Ljubljana, 31 (1987), št. 2/3, str. 65–73

Avtorja v prispevku prikazujeta nov način obdelave etnografskega besedila z uporabo posebnega deskriptorskega sistema in računalniško obdelavo. Tri vrste indeksov, ki so tako nastali, avtorja primerjata z možnostmi uporabe registrov v Social Sciences Citation Indeksu, s čimer postane stvar zanimiva tudi za bibliotekarje, ker ponuja nove možnosti strokovne obdelave različnih besedil.

Opisana metoda je nastala med pripravami za izdajo »zapisnih knjižic« Janeza Trdine v knjigi, ki bo izšla z naslovom »Podobe prednikov«.

UDC 39:001.814/.815

KRAMBERGER Igor, ŠTABI, Snežana: The Tale About Small but Very Bothersome Work, Knjižnica, Ljubljana, 31 (1987), no. 2/3, p. 65–73

A new way of processing an ethnographic text using a special key-word system and a computer is shown in this article. The authors compare three kinds of indexes, which were made, to different possibilities of the use of The Social Sciences Citation Index registers. This makes the thing interesting also for librarians, because it offers new opportunities of text processing in libraries.

The described method resulted from the preparations for the publication of Janez Trdina's »note booklets« in a book with the title »Images of the Ancestors«.

0. Prolog

V Trdinovi zapuščini je v posebni mapi ohranjen opus 27 »zapisnih knjižic«. V njih je Trdina zapisal vtise, ki si jih je nabral med spoznavanjem posameznih družbenih skupin prebivalstva na Dolenjskem. Zaradi drznosti svoje poetike predstavlja opus pomemben prispevek k zgodovini realizma v slovenski literaturi (Štabi-Kramberger 1987).

Urednik Zbranih del pa ga je uvrstil med neliterarna dela, zato ga ni objavil v svoji izdaji (Trdina 1959, 468). Res je, da ga je Trdina upo-

rabljal kot fundus in iztočnico pri svojem bajanju za revijo Ljubljanski zvon oziroma pri pisanju spisov za načrtovano knjigo o Dolenjcih. Vendar tudi sam opusa ni razumel kot narodopisno gradivo, kot strokovne terenske zapiske. V zapuščini so namreč ohranjeni listi različnih formatov, ki so popisani s »preglednicami«, kje v »zapisnih knjižicah« ima zapise o določeni temi. Verjetno je upravičeno sklepanje, da smemo nastanek teh listov povezati z odlomkom iz pisma Franu Levcu:

»Kaj bi Vam za Zvon še spisal? Gradiva imam dosti. Ali hočete »narodno medicino«, ali »narodno odrejo« ali »narodno hrano« ali »narodne nazore o lastnini in državi« ali »dolenssko vinsko filozofijo«? (Pismo Franu Levcu, 11. februarja 1881, Trdina 1959, 103.)

Spisov z navedenimi temami ni nikoi napisal, uredniku Ljubljanskega zvona pa je začel pošiljati svoje znamenite *Bajke in povesti o Gorjancih*. Misel, da bi bilo po tej poti mogoče in smiselno prečesati »zapisne knjižice«, in še nekatere druge njegove spise, pa so povzeli sodobni slovenski etnologi (prim. Trdina 1980, 27–55).

Poetika, ki jo je Trdina razvil v »zapisnih knjižicah«, namreč vabi k sistematičnemu strokovnemu branju. Opus 27 zveščičev s formatom 10 × 16 cm je namreč sestavljen iz približno 3.300 zapisov, ki niso urejeni tematsko-sistematično, temveč asociativno-doživljajsko. Posamezen zapis sestavljata dva dela: *iztočnica*, ki je običajno poudarjena in zapisana kot začetek nove vrstice, in *fenomenologija* teme, ki je navedena v iztočnici. Prepoznavnost iztočnic v rokopisu je spodbuda, da bi zbrali skupaj vse zapise z enako ali podobno temo.

Zasnova »tematskih kazal« ni podrejena zgolj opisanemu strokovnemu branju, temveč ohranja napetost med njim in leposlovnim branjem, ki ga zanima Trdinova poetika, torej povezanost in razliko med *Spomini* in »zapisnimi knjižicami«.

1. Zasnova

Na začetku poti do dokončne oblike »tematskih kazal« je bilo branje prispevka Janeza Bogataja *Trdinovi terenski zapiski – viri za etnološko preučevanje spolnega življenja Dolenjcev in Belokranjcev v 2. polovici 19. stoletja* (Trdina 1980, 37–48). V 5. opombi omeni avtor metodološko podlago za izbiro zapisov: *vprašalnice* za Etnološko topografijo slovenskega etničnega ozemlja (Vprašalnice 1976).

Listanje po kompletu vprašalnic je porodilo naslednjo zamisel: poiščimo k vprašanjem izraze, kateri naj kot pojmi zrcalijo vprašanja, ki naj bodo okrajšani odgovori. Naša predstava je bila naslednja: na

teren se etnolog odpravi na podlagi prebiranja določene vprašalnice; po vrnitvi domov pa pregleda gradivo s pomočjo pojmov in ugotovi, kaj je nabral in kje mu še kaj manjka.

Nastal je prvi seznam, poimenovan »čebela«-seznam. Zanj je bilo značilno naslednje: gradivo je bilo razdeljeno po utrjeni etnološki praksi na materialno, družbeno in duhovno kulturo; naslov posamezne vprašalnice je bil uporabljen kot prvi/glavni pojem, iz mednaslovov in posameznih vprašanj pa smo strnili niz drugih/dodatnih pojmov. Med zorenjem te zasnove smo bili prepričani, da bomo s prvim/ glavnim pojmom zaznamovali temo zapisa, z drugim/dodatnim pa njegovo fenomenologijo (Štabi-Kramberger 1986).

Oporo, da iz vprašalnic potegnemo niz pojmov, smo našli v rešitvi, ki jo je izbral Niko Kuret za svojo obdelavo vprašalnic nadvojvode Janeza (1818) in Georga Götha (1842). Njegov niz vsebuje 82 pojmov, ki se deloma ravna po utrjeni delitvi na tri kulture, deloma pa po zasnovi razposlanih vprašalnic. Vendar je med njegovo in našo rešitvijo temeljna razlika: Kuret ima samo niz prvih/glavnih pojmov, medtem ko smo se pri naši zasnovi zgledovali po Permuterm Citation Indexu (Kuret 1985, 49).

Že pred prvo poskusno obdelavo se je pokazalo, da je smiselno opustiti delitev na tri kulture in jo nadomestiti s preprostim abecednim zaporedjem. Nismo pa uspeli najti rešitve za niz drugih/dodatnih pojmov: pokazalo se je, da se mnogi pojavljajo v različnih skupinah in da prihaja na tem področju tudi do prekrivanja, kar otežuje uvrščanje. Najbolj drzna rešitev: da bi bili tudi ti pojmi uporabljeni kot prvi/glavni, se nam takrat ni zdela izvedljiva, čeprav bi bila v skladu z zasnovo Permuterm Indexa.

Prva poskusna obdelava je zaradi slabega rezultata spodbudila razmišljanja o koreniti spremembi zasnove. Razlogi so bili naslednji: ugotovili smo precejšnje razhajanje med Trdinovimi temami (njegovo pozornostjo) in prvimi/glavnimi, torej tematskimi pojmi; v nizih drugih/dodatnih pojmov smo morali uvajati dodatne pojme; slednjič se je pokazalo, da pojmi kot celota usmerjajo pozornost predvsem k stvarim in ustaljenim oblikam ravnanja, medtem ko ostaja subjekt, nosilec ravnanja, v ozadju.

Iztočnica za opustitev »čebela«-seznama in korenito predelavo zasnove je bilo branje knjige Slavka Kremenška *Obča etnologija*. V poglavju *Današnja teoretična vodila* smo našli dve misli, ki sta pomagali naprej:

»... ni mogoče obiti že dokaj uveljavljenega prepričanja, da so poglavitni predmet etnološkega zanimanja ljudje, ne reči. Prav ta prenos poudarka od kulturnih sestavin na njihove nosilce ali na odnos med ljudmi in njihovim kulturnim in naravnim okoljem vnaša nekaj več jasnosti v preučevanje kulturnih elementov, kakršni so npr. proizvodjalna sredstva, noša, prehrana, bivališča, pa najrazličnejše duhovnokulturne sestavine« (Kremenšek 1978, 122).

»... med etnološko zanimive (gre šteti) one socialne ali profesionalne enote, ki dajejo neki etnični skupini v opredeljenem zgodovinskem razdobju specifičen značaj« (Kremenšek 1978, 123).

Z robustno abstrakcijo smo iz izkušenj, ki smo jih nabrali med obdelavo prve »zapisne knjižnice«, in iz branja omenjene Kremenškove knjige proizvedli dokončno zasnovo »tematskih kazal«: *logaritmiranje* dveh neodvisnih nizov deskriptorjev. Izdelali smo dva niza deskriptorjev: v prvem je 58 »subjektov«, v drugem 84 »realij«. Če si zdaj predstavljamo logaritemsko računalno, potem je niz »subjektov« vrisan trikrat: na spodnjem robu premičnega dela in na obeh straneh podlage: medtem ko je niz »realij« nanešen ob gornjem robu premičnega dela.

Zapise smo v vsaki »zapisni knjižici« posebej oštevilčili od 1 do n. Nato smo se lotili branja. Najprej smo določili osnovni subjekt na podlagi. Nato smo v mislih drseli s premičnim delom in določili kot dodatno značnico deskriptor iz niza »realij«. V nekaterih primerih pa drug deskriptor za »subjekte«: s tem smo nakazali, da gre za razmerje (učitelji – cerkveno osebje) ali pa za dodatno označitev (učitelji – rodoljubi).

Čeprav število deskriptorjev načeloma ni omejeno v nobenem nizu, se je pokazalo, da je bila prvotna izbira, ki je, oprta na dobro poznavanje celotnega Trdinovega rokopisa in etnoloških vprašalnic, zelo uspešna. Med obdelavo smo namreč ugotovili, da nam manjkajo samo trije deskriptorji: medsebojna pomoč, nabiralništvo in osebna nega. Število primerov, ko teh treh deskriptorjev ni bilo mogoče povsem smiselno nadomestiti, pa ne presega 50 zapisov od približno 3.300. Posamezni deskriptorji so hitro dobili svojo obliko, svoja področja. prav zato med delom nismo hoteli razširjati/dopolnjevati obeh nizov. Ker smo morali postaviti oba niza vnaprej, smo opravili pregled »tematskih kazal« za prvih sedem zvezkov, ko smo jih pregledali že ducat. Preverjanje dobre tri mesece pozneje je pokazalo, da smo niza dobro izbrali in da je obdelovanje hitro postalo stabilno – število popravkov je bilo minimalno.

Stabilnost obdelave je bila povezana z razširitvijo zajetega gradiva. S križanjem deskriptorjev nismo zajeli samo teme, ki je nave-

dena v iztočnici zapisa, temveč še vse tiste sestavine fenomenologije, ki so dovolj izrazito zapisane. Tako je nastal pri nekaterih zapisih kar niz križanj, čeprav smo se odpovedali izčrpnosti.

Opisano logaritmiranje pa je samo temeljna sestavina vsakega »tematskega kazala«, ki smo ji dodali še troje obdelav zapisov.

Prva dopolnitev sledi kot konsekvence iz zasnove: pri zapisih o vremenu je v večini primerov smiselna uvrstitev samo pri »realiji«: vreme (Bog med subjekti ni predviden); podobno velja za naštevanja cen itd. Samo pri realijah smo uvrstili številko zapisov v primerih, ko je Trdina naštel vrsto subjektov, ne da bi jih dodatno razlikoval, ali govori o ljudeh nasploh (izjema so *Dolenjci*, ki so predvideni v nizu »subjektov«).

Druga dopolnitev je **seznam literarnih zvrsti**. Vanj smo uvrstili številke zapisov, ki jih je Trdina sam označil kot prevzeto (pripovedovano, slišano) literarno obliko, zvrst. Ne gre torej za določanje oblikovne ali zvrstne pripadnosti njegovih lastnih zapisov.

Tretja dopolnitev je povezana z vsemi tremi opisanimi sestavinami »tematskega kazala«. V *topografsko kazalo* smo uvrstili številke zapisov, ki povedo kaj dovolj specifičnega, da zapisano ne more veljati za kraje nasploh.

2. Software

Med piljenjem dokončne zasnove se nam je utrnilo, da je logaritmiranje algoritem, ki omogoča uporabo računalnika. Z njim je postala izvedljiva še druga želja, ki se je rodila že na začetku: postavitve niza »realij« na prvo mesto – kot glavno značnico. V »pregledu realij«, kot smo imenovali ta izpis, so po abecedi realij združeni nizi povezav posameznih realij z različnimi subjekti.

Uporaba računalnika ne bi bila smiselna, če bi z njegovo pomočjo izdelali samo še en izpis. Ker smo morali v vsakem primeru vzpostaviti normirano datoteko, smo se z izdelovalci programov dogovorili za *pet* različnih obdelav datotek. Komplet programov, ki pa ga je mogoče še širiti, je zasnovan tako, da zagotavlja kontrolo in vstop na več različnih točkah. Računalnik ne more prevzeti niti prve faze, obdelave zapisov z deskriptorji, niti interpretacije, ki naj sledi branju, lahko pa zelo natančno in hitro opravi vse predvidene oblike premetavanja gradiva. S tem interpretativno delo ni samo olajšano, temveč je omogočena tudi interpretacija odtenkov, ki jih je bilo doslej mogoče zajeti samo z intuitivnim občutjem.

Iz datoteke za posamezen zvezek, ki obsega okrog 200 vrstic, izdela računalnik v približno eni minuti naslednje tri izpise:

- lepopisna obdelava datoteke v »tematsko kazalo«,
- razvrstitev gradiva po abecedi realij, pri kateri postane abeceda subjektov drugi/dodatni kriterij,
- razvrstitev gradiva po zaporednih številkah zapisov.

Tretje kazalo smo poimenovali »zaporedje zapisov«. Sprva smo ga uporabljali samo za kontrolo; pozneje pa smo ugotovili, da gre za zanimiv povzetek vsebine posameznega zapisa. Trdinova hitra in natančna pozornost je namreč v posamezen zapis združila zelo različno gradivo. Pri obdelavi smo asociativno združenost razbili z nizom logaritemskih križanj: »zaporedje zapisov« nam združi vsa križanja na enem mestu.

Četrta in peta obdelava pa presejata datoteko enega samega zvezka. Pri teh dveh programih zajamemo vseh 27 datotek. Gre pravzaprav za ponovitev »tematskih kazal« in »pregledov realij« na ravni celote: vendar nadomesti računalnik številke zapisov s številkami zvezkov, v katerih se posamezno križanje pojavlja.

Po predvideni oceni smo v povprečju k vsakemu zapisu določili vsaj dve križanji deskriptorjev. Skupaj smo jih torej določili približno 6.600. Iz tega je v približno 25 minutah nastalo skoraj 20.000 izpisov kombinacij. V nekaj dodatnih minutah pa še oba izpisa, ki za celoten opus predstavljata dejansko realizirane kombinacije iz množice vseh možnih.

Med piljenjem dokončne zasnove se nam je zazdela smiselna primerjava naših treh izpisov s tremi vrstami indeksov v Social Sciences Citation Indexu. Naša tri kazala smo priredili takole:

- »zaporedje zapisov« smo povezali s »source indexom«, ker nam pove na enem mestu vse deskriptorje posameznega zapisa – vira;
- »tematsko kazalo« smo povezali s »citation indexom«, ker nam pove vse subjekte, ki nastopajo v Trdinovih zapisih;
- »pregled realij« smo povezali s »permuterm indexom«, ker omogoča vstop v gradivo iz smeri ravnanj, stvari.

3. Dopolnitve

Izbrane nize deskriptorjev je mogoče zamenjati s poljubnimi drugimi. Abecedni in sistematski pregled obeh nizov bo na voljo v knjigi *PODOBE PREDNIKOV*, v kateri bo prvič izšel Trdinov opus (Trdina 1987). Vodilo pri izbiri nam je bilo Trdinovo besedilo – nekateri izrazi za deskriptorje so celo prevzeti iz njega. Dokončna niza sta rezultat

napetosti med našim branjem etnoloških vprašalnic in Trdinovih »zapisnih knjižic«.

Bistvena razlika med »čebela«-seznamom in dokončno obliko je, da smo bili sprva pozorni na odtenke in plati, ki smo jih pozneje zane-marili. Ponazorimo to s primerom:

Ob podatku, da je v določenem zapisu obdelano razmerje »ženska-noša«, bi bilo zanimivo izvedeti še naslednje: ali gre za izdelovanje noše, njeno vzdrževanje, za zvezo z določenimi opravili ali pri-likami, za poznavanje izdelave in mode itd.

Načeloma je mogoče obstoječa dva niza dopolniti še s tretjim. Pri Trdini to ni bilo potrebno, ker njegovi zapisi niso narodopisno zbiranje gradiva. Pri postavitvi tretjega niza bi bilo smiselno predelati sedanji drugi niz, da bi nastali dve dovolj različni in samostojni območji poj-mov-deskriptorjev. Napetost in razmerja med deskriptorji posamez-nega niza naj oblikujejo zaokroženo podmnožico, ki vstopa v odnos do sosednjega niza samo kot celota. Izraz-deskriptor, ki bi bil smiseln za tretji niz pri Trdini, bi moral pokriti pomensko področje: letina, plod-nost, rodovitnost. Za večino uvrstitev pri deskriptorjih: poljedelstvo, sadjarstvo, trta in vinograd in ženske namreč velja, da ga je zanimal samo ta vidik.

Povsem drugačna razširitev pa bi bila vključitev samega besedila v zbirko datotek. Kombinacija obeh števil: za zvezek in za zapis bi bila v tem primeru ime datoteke z *besedilom* izbranega zapisa. Pri Trdini takšno dopolnjevanje ni smiselno, ker bo odslej rokopis zlahka dostopen v knjigi. O njem pa je smiselno razmišljati zato, ker je bilo pri zasnovi kazal predpostavljeno, da ima uporabnik pri roki terminal in tis-kalnik. Obstajajo primeri, ko različni razlogi onemogočajo vsem zain-teresiranim dostop do obdelanega gradiva. Primer je banka podatkov o antičnih rimskih napisih v kamnu, ki so jo lani dokončali v Gradcu (Avstrija). V tem primeru je obremenjenost oči, in celo telesa v celoti, odtehtana z dostopnostjo sicer raztresenih in težko dostopnih podatkov.

4. Epilog

Kar se je začelo z domisico, da bi knjižno objavo Trdinovega rokopisa obogatili s preglednimi kazali, se je v nekaj mesecih razraslo v samostojno premišljevanje o uporabnosti računalnika na posebnem področju humanistike.

V knjigi *PODOBE PREDNIKOV* bodo natisnjena samo

»tematska kazala«. Natis bo dopolnjen z naslednjimi informacijami: polkrepko bodo natisnjene številke zapisov, kjer je v rokopis Trdina narisal posebno znamenje (sklepamo, da si je z njim označeval črpanje/uporabo »zapisanih knjižic«); v kurzivi bodo postavljene številke zapisov, pri katerih je na ravni zapisa poudarjen pripovedovalec (Trdina 1987).

Kompleti kazal bodo zainteresiranim uporabnikom na razpolago v Narodni in univerzitetni knjižnici in knjižnici Oddelka za etnologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, v študijski knjižnici Mirana Jarca v Novem mestu. Morda nam bo uspelo komplet natisniti v posebni knjižici: pomanjšan lepopisni računalniški izpis v 200–250 izvodih.

Pri ukvarjanju s kazali je bila naslednja misel naše vodilo:

»Naš register noče nikjer nadomestiti listanja po tekstu, hoče torej konec koncev zmeraj samo voditi k temu tekstu. . . . Na ta način želi tistega, ki z branjem še ni začel, zmamiti k branju; tistemu, ki bere, želi branje olajšati; in tistemu, ki je knjigo prebral, želi pomagati pri iskanju misli, ki v njem odzvanjajo« (Bassenge 1955, 7 n.).

Prispevek je nastal med pripravi za prvo izdajo Trdinovih »zapisnih knjižic« v knjigi. Komplet treh knjig z naslovom PODOBE PREDNIKOV. Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870–1879 bo izšel 1987 pri Knjižni zbirki Krt v Ljubljani.

»Tematska kazala« sta zasnovala Igor Kramberger in Snežana Štabi. Pri piljenju zasnove sta sodelovala z dopisovanjem Ingrid Slavec, etnologinja iz Ljubljane, in s pogovori Tone Petek, etnolog iz Maribora. Pri določanju deskriptorjev je sodelovala Maja Godina, etnologinja iz Maribora.

Software – šest programov so zasnovali in izdelali Davor Šoštarčič, svetovalec za programsko opremo, Nikolaj Sajko, sistemski programer, in Herbert Paar, dijak – vsi sodelavci Računalniškega centra v Mariboru. Software je last RCUM; interesi za uporabo naj se obrnejo na omenjene sodelavce. Kot hardware smo uporabljali računalnik DIGITAL 11.750 z operacijskima sistemoma VAX/VMS version V 3.4 in 4.5.

Literatura

1. Bassenge 1955 – Friedrich *Bassenge*, Vorbemerkung des Herausgebers. V: G. W. F. *Hegel*, *Aesthetik*. Mit einem einführenden Essay von Georg Lukács. Berlin: Aufbau-Verlag, 1955.
2. Kremenšek 1978 – Slavko *Kremenšek*, Obča etnologija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 1978.
3. Kuret 1985 – Niko *Kuret*, Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848. Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1818) in Georga Götha (1842). Prvi del. I. snopič. Ljubljana: SAZU, razred za filološke in literarne vede, 1985. (Građivo za narodopisje Slovenecv, 3.)
4. Štabi-Kramberger 1986 – Snežana *Štabi* in Igor *Kramberger*, »Zapisne knjižice« Janeza Trdine in izdelava »tematskih kazal« za njihovo knjižno objavo. Prispevek za strokovni občni zbor Slovenskega etnološkega društva marca 1986 v Titovem Velenju. Izide v reviji Glasnik SED.
5. Štabi-Kramberger 1987 – Snežana *Štabi* in Igor *Kramberger*, Povest o bajkah. S podukom iz literarne teorije. Izide v reviji Problemi. Tipkopis, 27 strani.

6. Trdina 1959 – Janez *Trdina*, Zbrano delo, 12 knjig, Uredil Janez *Logar*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1946–1959. Leta 1959 je izšla 12. knjiga.
7. Trdina 1980 – *Jenaz Trdina – etnolog*. Zbornik posvetovanja ob 150-letnici rojstva. Novo mesto, 29. 5. 1980. Ljubljana: Glasnik SED, 1980. (Knjižnica Glasnika SED, 3)
8. Trdina 1987 – *PODOBE PREDNIKOV*. Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870–1879. Uredila Snežana *Štabi* in Igor *Kramberger*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, Knjižnica revolucionarne teorije 1987. (Knjižna zbirka Krt, 30, 31, 32)
9. Vprašalnice 1976 – *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja*. Vprašalnice. V 11 zvezkih je 53 vprašalnic. Ljubljana: Raziskovalna skupnost slovenskih etnologov, 1975–1979.